

קדמוניות ירושלים

כיצד נעשית פרה אדומה

מן המחלוקת שבין הצדוקים לחכמי הפרושים *

מאת

ב"צ לוריא

לא נוכל כיום לרדת לעומקו של הסוד הטמון בכחו של אפר הפרה לטהר מטומאת מת¹. ואם התורה צוותה לעשותה על-ידי אלעזר הכהן בעוד אביו בחיים והמשנה מציינת "הראשונה עשה משה"² — ודאי שהדברים עתיקים מאד, מתקופת נדודי בני ישראל במדבר. אבל במשנתו מסופר על מעשה שהיה בירושלים, וזה טעון עיון:

תוספתא פרה ג'. ב; צוק, 631 (31):

משנה פ"ג, מ"ב:

הצרות היו בירושלים בניויות על גבי סלע ותחתיהם חלול, מפני קבר התהום, ומביאין נשים מעוברות ויולדות שם ומגדלות שם את בניהן. ומה שהיה בניויות על גבי סלע ותחתיהן חלל מפני קבר התהום ומביאין נשים מעוברות ויולדות שם ומגדלות שם בניהן עד שיהיו בני שמונה עשרה שנה.

כנראה שבנוסח התוס' שיבוש, ויש לקרא: עד שיהיו בני שמונה או בני עשרה. הר"ש³ מביא נוסח סביר יותר: עד שיהיו בני שבע שנים או שמונה ולא יותר, שלא יראו קרי.

* אין אדם בישראל המטיל ספק בכך שרק בזכות תורת הפרושים זכה עם ישראל להתקיים עד היום שעה שכל עמי הקדם נעלמו ואינם. אולם עובדה זו אינה פוטרת אותנו מלבחון עובדות היסטוריות כמו שהן.

1 חז"ל לא מצאו הסבר לעובדה שכל העוסקים בשריפת הפרה מטמאים טומאת בגדים והיו פוסלים אותם במלאכה, כשהיא עצמה מטהרת טמאים, אלא אמר הקב"ה: חוקה חוקקתי, גזירה גזרתי, ואי אתה רשאי לעבור על גזירתי (במדבר רבה י"ט, א; פסיקתא דרב כהנא, מהדורת שלמה באבער, ע' כ"ז).

אמר שלמה המלך... ופרשת פרה אדומה כיון שהייתי מגיע בה, הייתי חוקר בה, וואמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני" (קהלת ו', כג; לפי הפסיקתא הג"ל ע' ל"ב).

2 פרה פ"ג, מ"ה.

3 הר"ש — רבנו שמשון משאנץ, מגדולי בעלי התוספות הצרפתים במאה העשירית לאלף החמישי.

ומביאים שוורים ועל גביהן דלתות. ומביאין שורים ועל גביהן דלתות. ותינוקות יושבין על גביהן וכוסות ותינוקות יושבין על גביהן. ר' יהודה אבן בידם. אומר: שוורים שכריסן רחבה כדי שלא יהו יוצאות רגלי התינוקות ומטמאות מקבר התהום והכל שוין שהתינוקות צריכות טבילה.

דברי ר' יהודה לא נזכרו הדלתות-הקרשים הרחבים שהיו שמים על גבי השוורים, אבל מעיקרו אין הבדל בין שתי הנוסחאות, אלא שבתוספת כמה פרטים נוספים.

הגיעו לשלוח, ירדו ומלאום, ועלו וישבו. ר' יוסי אומר: ממקומו היה משלשל ומלא. אמרו לפני ר' עקיבא משום ר' ישמעאל: כוסות של אבן היו תלויות בקרני שוורים. כיוון ששוורים שחו לשתות נתמלאו הכוסות. אמר להם אל תתנו מקום למינין לרדף (לרדד) אחריכם.

משנה ג'

באו להר הבית וירדו. הר הבית והעזרות תחתיהם חלול מפני קבר התהום. ובפתח העזרה היה מתוקן קלל של חטאת, ומביאים זכר של רחלים וקושרים חבל בין קרניו, וקושרים מקל ומסבך בראשו של חבל, וזורקו בתוך הקלל, ומכה את הזכר ונרתע לאחוריו, ונוטל ומקדש, כדי שיראה על פני המים. ר' יוסי אומר: אל תתנו מקום לצדוקים לר- דות! אלא הוא נוטל ומקדש.

באו לשער היוצא מעזרת נשים לחיל וקליליות של אבן היו קבועין בכותל מעלות של עזרת נשים וכסייהן של אבן נראין לחול ובתוכן אפר מכל פרה ופרה שהיו שורפין, שנאמר: והיתה לעדת בני ישראל למשמרת למי גדה חטאת היא. מכה את הזכר נרתע לאחוריו ואפר נשלך נוטל ומקדש.

4 אזהרה בלשון זו מפי ר' עקיבא אנו מוצאים גם בהלכות העבודה של יום הכיפורים; תוס' יומא פ"ג, ה"א; צוק, 185(9): טרף בקלפי והעלה שני גורלות אחד בימינו ואחד בשמאלו. אם בימינו עלה היו כל ישראל שמחים ואם בשמאלו עלה לא היו ישראל שמחים. שאלו את ר' עקיבא מה לשנותן משמאל לימין אמר להם: אל תתנו מקום למינין לרדות אחריכם.

שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה, ע' 766, מעדיף את הנוסח: "מינים" וסובר שזהו המקור אלא ששינו מאימת הצנוור: ל"צדוקים", ואינו כן. המדובר במעשה הפרה ובעבודת יום הכיפורים בבית המקדש בשנים האחרונות של בית שני; באותן השנים לא היה כל חשש של לחץ מצד היהודים-הנוצרים (=המינים), או התערבות כלשהי בסדרי העבודה בבית מקדש. הם היוו כת קטנה ובלתי חשובה; בימי המצור ברחו מירושלים לפחל שבטבעה"י בימי ר' עקיבא לא היה להם כל ענין בבית המקדש ובעבודת יום הכיפורים, שהרי לפי דבריהם חורבנו של בית המקדש היה בהתאם לנבואת משיחם. בשני הזמנים, לפני החורבן ובימי ר' עקיבא אי אפשר לייחס להם מעמד כלשהו שיש בו מקום "לרדות" בחכמים.

לשם הבהרה נרכיב משתי הנוסחאות ומקצת פירושים⁵ סיפור אחד:
 באו התינוקות שעל גבי השוורים עם המים שבכוסות אבן להר הבית וירדו.
 הר הבית והעזרות תחתיהן חלול ואין חשש מפני קבר התהום. והיו הולכים
 ברגל עד לשער היוצא מעזרת נשים לחיל. וקלילות (=כוסות) של אבן היו
 קבועין ככותל המעלות של השער הזה. התינוקות עמדו על יד הקלילות שבתוכן
 היה שמור אפר מכל פרה ופרה ששחטו קודם, ולראיה הכתוב⁶: "והיתה לעדת
 בני ישראל למשמרת למי נדה חטאת היא". ומביאין זכר של רחלים וקושרים
 חבל בין קרניו וקושרים מקל (ענף מסובך, שיש לו זרדים רבים) בראשו של חבל
 וזורק את הענף לתוך הקלל. ומכה את הזכר (=האיל) וכשהוא נרתע לאחוריו
 הוא מפזר אפר מן הקלל החוצה. ונוטל אחד מן התינוקות את האפר ומקדש.
 כלומר — גותן את האפר לתוך המים שבכוס במידה שייראה האפר על פני המים.
 עתה הכל מוכן כדי להוות על כל אלה שהייבים במי חטאת לפני שהם ניגשים
 לעסוק בשריפת הפרה.

במשנתנו נזכר ר' יוסי ובתוספתא — ר' עקיבא בשם ר' ישמעאל כלומר —
 התאורים הם מפי תנאים שחיו חמשים ועד שבעים שנה לאחר החורבן. הכהן
 הגדול האחרון שעשה פרה אדומה היה ישמעאל בן פיאבי, ששימש בימי אגריפס
 השני עליו נאמר⁷: "אוי לי מבית ישמעאל בן פיאבי, שהם כהנים גדולים ובניהם
 גזברים וחתניהן אמרכלין ועבדיהן באין וחובטין עלינו במקלות".

התאור על גידול ילדים בטהרה במשך שבע, שמונה שנים הוא אגדי ורחוק
 מן המציאות. האם נהגו כך? לשאלה זו באה תשובה ברורה בתוספתא⁸:
 מעשים אלה עשו כשעלו מן הגולה, דברי ר' נתמיה.
 ר' שמעון אומר: עפרן ירד עמהן לבבל ועלה.
 אמר לו: והלא נטמא בארץ העמים.

אמר להם: לא גזרו טומאת בארץ העמים אלא לאחר שעלו מן הגולה.
 אם נבוא לחשב מהו מרחק הזמן בין "מעשים אלה עשו כשעלו מן הגולה" לבין
 האישים הדנים בכך, ר' יהודה (בר עלאי) ור' שמעון (בן יוחאי) — שניהם תנאים
 בני הדור הרביעי, נמצא שמפריד ביניהם מרחק של 600 שנה. בערך; כבר העירונו
 על אי-הרצינות שבגידול בנים בטהרה; מוזר גם התרוץ של ר' שמעון
 שבזמן חורבן הבית ושרפת בית המקדש לא היה לשבוי נבוכדנאצר אלא לדאוג
 להציל מקצת מאפר הפרה; ולו היה דבר זה בידם ודאי היה לכך רמז וזכר
 בענין כלי בית המקדש שהעלה זרובבל מבבל. על יסוד כל זה מסתבר שאין כאן
 מסורת עובדתית, כי אם ויכוח בנושא עיוני, שהטריד את התנאים הללו: שריפת
 הפרה הראשונה כשעלו מן הגולה נעשתה על-ידי עזרא, כיצד עשה זאת? העוסקים
 בפרה חייבים בטהרה מחשש טומאת מת ולזה דרוש אפר הפרה, וזה לא היה בידם.

5 פירושיהם של פנחס קהתי וחנוך אלבק.

6 במדבר י"ט, ט.

7 תוס' מנחות י"ב, כ"א; צוק. 533 (35).

8 תוס' פרה פ"ג, ה"ד; צוק. 632 (4).

לפניהם עמדה שאלה שאין לה תשובה שתניח את הדעת, עמדו ויצרו שתי תשובות, שני תירוצים, אבל שניהם בלתי סבירים⁹. לעומת זאת התאור של שריפת הפרה על הר הזיתים הוא מציאותי לכל פרטיו: הגת, המקוה לטבילת הכהן הגדול, המערכה, סוגי העצים וסידורם — כל זה לקוח מן החיים.

בדיון בלתי מציאותי זה נשתלב משפט אחד, שהוא ללא ספק מציאותי, הוא שייד למאבק בין הכהונה הצדוקית לבין השלטון הפרושי:
"אל תתנו לצדוקים לרדות".

המשנה מביאה משפט זה מפי ר' יוסי (בן חלפתא) — תנא בן הדור הרביעי, מתלמידי ר' עקיבא, ואילו בתוספתא אומר זאת ר' עקיבא¹⁰ בשם ר' ישמעאל (בן אלישע), כלומר — האזהרה מפני מעשי הצדוקים בעבודת המקדש שוב אינה אקטואלית, כי מזה כחמשים שנה שבית המקדש אינו קיים ואין שורפים יותר פרה אדומה.

לאיזה זמן נוכל לייחס משפט זה? אין ספק שעלינו לשבח אתו בדורות שבית המקדש היה קיים והיתה אפשרות לעשות פרה אדומה.

היה ויכוח בין החכמים מי עושה את הפרה¹¹. ר' מאיר ור' יוסי בר' יהודה ור' שמעון סבורים שהיא נעשית על ידי כהן גדול ורק הראשונה נעשתה על-ידי כהן, שהרי אהרן קיים ואלעזר שורף את הפרה. יונתן בן עוזאל מתרגם: ותתנון לאלעזר סגן כהניא, אולם לדעתו של אליעזר בן יעקב¹² זו — הראשונה נעשית באלעזר שאר הפרות בין כהן גדול בין כהן הדיוט. המשנה¹³ מייחסת את שריפת הפרה בדורות האחרונים רק לכהנים גדולים: יוחנן כהן גדול, אליהו עיני בן הקוף, חננאל המצרי וישמעאל בן פיאבי. גם הפניה אל הכהן העושה את הפרה היא "אישי כהן גדול"¹⁴.

"ומעשיה ביום" — על זה היה ויכוח ער בין חכמי הפרושים לכהנים הצדוקים. הצדוקים אמרו: במעורב שמש היתה נעשית, כלומר — על הכהן לטבול ולחכות עד הערב, כפי שנאמר בתורה¹⁵: איש מזרע אהרן שנטמא מטומאת שרץ, משכבת זרע או מטומאת מת חייב טבילה "ובא השמש וטהר". חכמי הפרושים קבעו שאף טבול יום, שעוד לא העריב שמשו, כשר לעסוק בשריפת הפרה. לפיכך קבעו שהפרה נעשית ביום, ואם עשו אותה בלילה — פסולה, וכדי להוציא מלבם של הצדוקים היו מטמאים את הכהן הגדול כדי שיטבול ומיד אחרי שטבל הוא עושה את הפרה.

9 על-כן לא נוכל לקבל את פירושו של אלבק למשפט לרדות ... למשול. להתגבר עלינו על ידי שילגלו על מעשי הפרושים ויאמרו צחוק עושים שלוקחים את האפר על ידי מקל הקשור לאיל.

10 ר' עקיבא קורא לצדוקים — מינים, כינוי שניתן ליהודים-הנוצרים בימיו, וכונתו — בני כהן סוטה.

11 ר' ספרי מהדורת איש שלום, קכ"ג, ע"ב, לכתוב: ונתתם אותה אל אלעזר הכהן.

12 הוא חי בזמן הבית ותיאר את בית המקדש לפרטיו במסכת מידות.

13 פרה פ"ג, מ"ה.

14 שם פ"ד, ה"ד.

15 ויקרא כ"ב.

לפי המשנה עשה ישמעאל בן פיאבי פרה אחת, אולם בתוספתא מסופר: "ר' ישמעל בן פיאבי הורה שתיים, אחת בטבול יום ואחת במעורב שמש". מסתבר שהסדר היה שונה: אחת במעורב שמש ואחת בטבול יום. לאחר שעשה את הפרה הראשונה במעורב שמש היה ויכוח ער בינו לבין החכמים. הוא הביא ראיות לדרכו שהוא עשה מה שעשה כדי להוסיף קדושה, והחכמים אמרו לו: אם מקיימין אנו אותה מוציאין אנו שם רע על הראשונים שהיו אומרים טמאות הן; גזרו עליו ושפכה, כלומר — שפך את אפר הפרה הראשונה שעשה במעורב שמש וחזר ועשה שניה בטבול יום.¹⁶

מי היה בעל דבבי? מי קבע הלכה פסוקה שאין כהן גדול רשאי לחלוק עליו? זאת נלמד מן המעשים שלהלן:

"שאלו תלמידיו של רבן יוחנן בן זכאי: פרה במה נעשית? אמר להם: בבגדי זהב. אמרו לו: למדתנו בבגד לבן. אמר להם: יפה אמרתם, מעשה שעשו ידי וראו עיני ושכחתי, וכששמעו אזני — על אחת כמה וכמה"¹⁷.

אין הכוונה שעשה פרה אדומה, אלא לפי הוראותיו נעשתה. הוא השגיח על מעשיהם של הכהנים שניהגו לפי ההלכה הפרושית והוא היה הפוסק בכל מה שנעשה בהר הבית:

"מעשה בשמיעה איש כפר עותני שהיה בידו לגין מלא מי הטאת והגוף את הדלת שמפתח טמא טמא מת תלוי בה. בא ושאל את רבן יוחנן בן זכאי, אמר לו: צא והזה את מימך"¹⁸.

16 ישמעאל בן פיאבי נהג לפי רצון חכמי הפרושים והם התייחסו כלפיו ביראת כבוד, עליו נאמר במשנה (סוטה ט', טו): "משמת רבי ישמעאל בן פיאבי בטל זיו הבהונה". ועוד אמרו עליו (פסחים נ"ג, ע"א): "צוחה העזרה: שאו שערים ראשיכם ויכנס ישמעאל בן פיאבי תלמידו של פגוס וישמש בכהונה גדולה.

ישמעאל בן פיאבי נתמנה לכהונה גדולה על ידי אגריפס השני, אבל כבודו של הבית היה יקר בעיניו מחובתו כלפי המלך. יוסף בן מתתיהו מספר עליו (קדמ. כ', ח', י"א): "באותו זמן בנה המלך אגריפס בארמונו שבירושלים קרוב לכסיסטוס אולם, שהצטיין בגודלו. הארמון היה שייך לפנים לבני השמונאי ושכן במקום גבוה, ונתן לאלה שרצו להשקיף ממנו על פני העיר מראה נעים מאד. המלך, שאהב את המראה הזה, היה מביט משם, כשהוא שוכב, על הנעשה בבית המקדש, כשראו זאת ראשי אנשי ירושלים התמרדו מאד (על כך). שכן לא היה זה ממנהג אבותינו לראות את הנעשה בבית המקדש, ובעיקר את הקרבת הקרבנות. הם הקימו אפוא חומה גבוהה מעל לאכסדרה הפונה מערבה בתוך העזרה הפנימית. החומה הזאת, משנבנתה, חסמה את המראה לא רק מאולם המשתה של המלך, אלא גם מהסטיו המערבי שנמצא בחלק החיצון של בית המקדש. על כך כעס המלך אגריפס, ובעיקר פסטוס המושל, וגזר עליהם להרוס (את החומה). אולם הם ביקשו שיתן להם רשות לשלוח על כך שליחים לנירון, שכן לא (יכולו) לשאת חיהם אם ייהרס חלק כלשהוא של בית המקדש. וכשהרשה להם פסטוס (את הדבר), שלחו מתוכם אל נירון עשרת טובי (העיר) ואת ישמעאל הכהן הגדול ואת הלוקיה שומר האוצר. שמע נירון מפייהם (את העניין), ולא זו בלבד שסלח להם על הנעשה, אלא הרשה גם להניח את המבנה כמו שהורא.

17 תוספתא פרה פ"ג, ה"ז; צוק. 633 (22).

18 שם, פ"ט, ה"ב; צוק. 638 (32).

ר' ישמעאל בן פיאבי ושמעיה מכפר עותני השלימו ונהגו לפי הוראות החכמים, ויש מי שהתמרד, אבל הוא בא על עונשו:

"ומעשה בצדוקי אחד שהעריב שמשו ובא לשרוף את הפרה וידע בו רבן יוחנן בן זכאי ובא וסמך שתי ידיו עליו ואמר לו: אישי כהן גדול מה נאה אתה להיות כהן גדול, רד טבול אחד. ירד וטבל, אחרי שעלה צרם לו באזנו. אמר לו בן זכאי: לכשאפנה לך. אמר לו: כשתפנה. לא שהה שלשה ימים עד שנתנוהו בקבר. בא אביו לפני רבן יוחנן בן זכאי אמר לו: נפנה בני"¹⁹.

הקושי בהבנת סיפור זה הוא בכך שהוא נוקט לשון נקיה ומכסה על דברים שאינם ראויים להכתב לדורות. וכי מה פירוש "צרם לו באזנו" — האם כהן גדול הוא דרדק שהרעב רשאי לצרום לו באזנו?! הרי לפנינו אדם מבוגר הנושא בתפקיד הנכבד ביותר בבית-המקדש. שלש פעמים משתמש הכתוב במלים מהשרש "פנה" — לכתפנה לך, כשתפנה, נפנה. אין הכוונה למוכן "פנה" — הסב פנים, להסב בכוון חדש; ההוראה המתבקשת להסברת סיפורנו נמצאת במדרש בר"ר צ"ח: משל לאוהבו של מלך שהיה נפנה מן העולם והיו בניו סובבין את מיטתו. הביטוי הוא "נפנה מן העולם" ובקצור "נפנה". מת.

כשאמר בן זכאי לצדוקי "לכשאפנה לך", כלומר — לאחר מותי, בחיי לא תעשה כן. תשובתו של הכהן היתה: "כשתפנה" — כשתמות, או — הלואי ותמות. והידיעה שבפי האב: "נפנה בני" פירושה נפנה מן העולם, מת.

מסתבר שבין הכהן הצדוקי לבין בן זכאי היו חלופי דברים קשים. הכהן בא לעשות את הפרה לאחר שטבל וזכה עד שתשקע השמש. כשבא למקום המעשה בקש בן זכאי ללמדו דרך ארץ וסמך שתי ידיו עליו כדי לטמאו. לפיכך אנוס היה שוב לטבול. אבל גם עתה לא התיר לו בן זכאי להתחיל בעבודה, כיוון שמעשיה של הפרה ביום. כנראה שעתה פרץ ריב קולני ביניהם שחרג מן הנימוס המקובל. הצדוקי קילל את בן זכאי והחכם ענה לו באותה לשון²⁰.

בידינו ספור מעשה דומה²¹ "שכבר היה מעשה בביתוסי אחד שהקטיר על שבחוץ (בניגוד להוראתם של חכמי הפרושים, שיש לשים את הקטורת על הגתלים שבמחתה לאחר שהוא נכנס לפני ולפנים). כשיצא אמר לאבא: כל ימיכם

19 הר"ש מביא סברה נאה על התנהגותו של אותו צדוקי, ואומר: נתכוון אותו צדוקי לשחטה בערב והזה דמה ביום ומיד שקעה החמה ובבוקר היה שורפה דשריפת פרה פסולה בלילה, או גם נתכוון לשוחטה בזה היום וטבל ואחר אמר איני יכול עתה, בבוקר היא נמשכת, והעריב, ובבוקר השכים לעשותה. וידע בו רבן יוחנן בן זכאי ... ומן הכעס שכעס אותו (הרוגו שרגו בן זכאי עליו) הרגישו כי טעות נכנסה בו, שהרי לא שהה שלשה ימים ומת.

20 נחום ברילל, המחלוקת בין הפרושים והצדוקים על מעשה פרה אדומה (בית המדרש, כרך א', עמ' 244) סובר שהכהן הצדוקי הוא חנן בן חנן, שנתמנה על-ידי אגריפס השני. עליו אומר יוסף בן מתתיהו (קדמ. כ', ט', א'): המלך לקח את הכהונה הגדולה מיוסף בן שמעון ונתן את ירושת השלטון לבנו של חנן, שאף הוא נקרא חנן ... וחנן הצעיר ... היה שחצן כרוחו ועז-פנים במידה שאינה מצויה, ונמנה עם כת הצדוקים, שהם מחמירים במשפט מכל היהודים.

21 תוספתא יום כיפורים, פ"א ה"ח; צוק, 181 (2).

הייתם דורשין ולא הייתם עושיין עד שעמדתי ועשיתי אני. אמר לו (אבא): אף על פי שאנו דורשין ואין אנו עושיין, שומעין אנו לדברי חכמים. תמהני עליך אם תאריך ימים. לא שהה שלשה ימים, עד שנתנוהו בקברו. אמרו: לא היו ימים מועטין עד שמת והוטל באשפה והיו תולעין יוצאין מחטמו²².

לא שהה שלשה ימים ו"נפנה בני" בספור הראשון, וכן "לא היו ימים מועטין עד שמת והוטל באשפה" — אין אלה דברים כפשוטם, מסתבר שהשלטון הפרושי העמידם לדין וגזר עליהם גזר דין מות.

לימים כגון אלה, בסכסוכים הממושכים בין הכהונה הצדוקית לחכמי הפרושים, יש ליחס את הקריאה מפי חכם פרושי:

אל תתנו לצדוקים לרדות!

22 ברילל סובר שחנן בן חנן הוא הכהן הגדול שעליו צוחה העזרה (פסחים נ"ז, ע"א) "צאו מכאן בני עלי שטימאו היכל ה'" מפני שעשה כמעשה הצדוקים בעבודת בית המקדש. וזה שאמרו שמת ג' ימים אחר אחד מהמעשים הנ"ל — מת לאו דוקא, אלא ג' חדשים אחר שניתן כתור הכהונה על ראשו הוסר ממשמרתו בעבור שקבע סנהדרין שהיו דנין דיני נפשות שלא ברשות פקיד הרומיים, הכוונה שדן למיתה את יעקב אחי ישו. ואולם מקוריותו של כל הקטע הזה בספרו של יוסף בן מתתיהו מוטל בספק.